

NEOLOGIZMUSOK A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR REGIONÁLIS KÖZNYELVBEN

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A nyelv gondolkodásának, a társadalmi viszonyoknak, a gazdaságnak, a tudománynak és a technikának a fejlődését követve folyton gazdagodik új szavakkal, kifejezésekkel és formákkal. A nyelvbeli neologizmusok keletkezésének lehetnek társadalmi és esztétikai-statisztikai indítékai. Úgy is mondhatnánk, hogy egyes szavak, formák kialakulására objektíve szükség van, másokéra pedig szubjektíve. A társadalomban jelentkező új fogalmakat szükségszerűen meg kell valahogyan nevezni, ugyanakkor az alkotó egyénnek is lehetősége van arra, hogy azokat a szavakat és formákat, amelyeket nem tart megfelelőknek, más szavakkal és formákkal helyettesítse.

Ha megfigyeljük a nyelvhasználatban felbukkanó neologizmusok sorsát, meglehetősen tarka képet kapunk. Nem mindegyik neologizmus válik közkeletűvé, és a már közkeletűvé vált neologizmusok sem maradnak meg feltétlenül a nyelvben. Számos új szó vagy forma nem jut túl az egyszeri előfordulás stádiumán, a közösség talán tudomást sem vesz róla, vagy esetleg fel is figyel rá, vagy be is fogadja, nem tud vele mit kezdeni, képtelen arra, hogy aktivizálja. A neologizmusok némelyikét egy ideig használja a közösség, utóbb azonban mellőzni kezdi, mert időszerütlenné vagy alkalmatlanná válik: megszűnik vagy átalakul az a fogalom, amelyet jelöl, vagy esetleg újabb, divatosabb, kifejezőbbnek érzett forma lép a helyébe.

A neologizálódás (és vele párhuzamosan az archaizálódás) folyamata nemcsak az irodalmi nyelvben és az egységes köznyelvben jut kifejezésre, hanem a nyelvjárásokban, a regionális köznyelvekben, a szaknyelvekben és a rétegnyelvekben is, azzal, hogy mindegyiknek megvan a maga sajátos problematikája. A nyelvjárásokban például a neologizálódás elsősorban oly módon nyilvánul meg, hogy a kipusztult vagy kipusztuló tájszavak helyére köznyelvi szavak lépnek, idővel pedig teljesen szociális érvényűekké, normativakká is válhatnak. Némelyik köznyelvi szó földrajzi neologizmusként szerepel egyik-

másik nyelvjárásban (csak bizonyos falvak nyelvében található meg), és van olyan is, amely szociológiai neologizmusnak számít (nincs benne mindegyik nemzedék nyelvében).

Bennünket ezúttal a regionális köznyelvekben tapasztalható neologizálódás érdekel. Vizsgálatunk tárgya a jugoszláviai magyar regionális köznyelv. Noha ez a kategória csupán bizonyos megszorításokkal érvényes, gyakorlati szempontból mégis használjuk.

A sajátos társadalmi és politikai rendszer, a gazdasági és a mindennapi élet jellegzetes tényei olyan új szavak bevezetését teszik szükségessé a jugoszláviai magyar köznyelvben, amelyek új fogalmak (tárgyak, jelenségek) megnevezésére, jelölésére szolgálnak. A korábbi képviselői rendszernek küldöttrendszerre való változtatását és a munkásönigazgatás, a vállalati önkormányzat bevezetését sok új szó és szókapcsolat megjelenése kísérte az utóbbi néhány évtizedben: *munkástanács* (a vállalati döntéshozatal alapvető szerve), *társultmunka-szervezet* (önkormányzati alapon szerveződő vállalat), *eszköztársítás* (jogi személy befektetése a termelésbe), *a társult munka törvénye* (a vállalatok szerveződéséről, tevékenységéről és jogköréről szóló törvény), *helyi közösség* (a községnél kisebb államigazgatási egység; a nagyobb helységek több helyi közösségre oszlanak, a kisebbekben csak egy van), *önigazgatási megegyezés* (a vállalatok megalakítását, egymás közötti viszonyaikat, jövedelemszerzési formáikat szabályozó okmány), *társadalmi megállapodás* (a vállalatok és a társadalom viszonyát, a vállalatoknak a társadalom iránti kötelezettségeit szabályozó okmány), *foglalkoztatási öék* (munkaerő-elhelyezéssel foglalkozó közvetítő hivatal, az ún. „munkaközvetítő”), *társastermelő* (a mezőgazdaság társadalmi szektorával szerződés viszonyban levő önálló földműves), *terménytőzsde* (mezőgazdasági termények kínálatát és keresletét regisztráló időszakos összejövétel), *ügyvezető szerv* (a vállalat irányítását végző testület vagy egyén); továbbá: *hivatásirányú oktatás és nevelés* (középfokú szakmai képzés; a gimnáziumok és az inasiskolák megszüntetése nem hozta meg a kívánt eredményt, úgyhogy az iskolareform tovább tart), *elnemkötelezettség* (a tömbökön való kívülmaradás politikája) stb.

Az utóbbi években tapasztalható gazdasági válságnak és a vele járó inflációnak is megvan a maga jellegzetes terminológiája: *árbefagyasztás* (a fogyasztói áraknak meghatározott ideig és szinten való rögzítése a pénzromlás megfékezése céljából), *árfelszabadítás* (az árbefagyasztási intézkedések hatálytalanítása), *árkontroll* (az árak alakulásának ellenőrzése), *árkiigazítás* (a fogyasztói árak módosítása főként növelése), *árrobbanás* (az árak hirtelen növekedése), *intervenciós intézkedés* (a kereslet és a kínálat befolyásolását célzó kormányintézkedés, behozatal az árak visszaszorítására), *csomagterv* (gazdaságpolitikai intézkedések összessége, más szóval: kormánycsomag), *technológiai felesleg* (olyan dolgozó, akinek a termelési folyamatokban nincs szükség a munkájára),

célinfláció (tervezett mértékű infláció), *népkenyér* (meghatározott korpapartalmú lisztből korlátozott mennyiségben sült, olcsóbb kenyér) stb.

Külön kell megemlítenünk a postaforgalomban használatos *irányítószám* neologizmust. Ez már Magyarországon is közkeletűvé vált, de Jugoszláviában született meg, mivel ott néhány évvel korábban már bevezették ezt az automatikus levélszortírozást megkönnyítő újítást.

Jellegetesen jugoszláviai magyar neologizmusok más téren is vannak. Például az élelmiszeriparban: *pálc*i (sós, ropogós sötőipari készítmény, amelynek pálcika alakja van), *gugi* (a pálc*i* vetélytársa: olajban sült kukoricahab; a pattyogott kukoricához képest tovább megőrzi frissességét és divatosabb is), *csipasz* (olyasféle, mint a szalmakrumpli, csak nem pálcika alakú darabokra van vágva, hanem vékony szeletekre; eredetije az angol pomme-chips, burgonyaszettek; szerbhorvát közvetítéssel került a jugoszláviai magyarok nyelvébe; a francia eredetű pomfrit már régebb óta ismeretes, és hasábburgonya néven emlegetik) stb. Körülbelül egy évtizede honosodott meg vidékünkön a *pizza* (jellegzetes olasz lepényféleség, szurokfűvel ízesített paradicsomöntet van rajta, lehet továbbá sonkaszeleteket, sajtot, halat stb. is tenni rá, és úgy megsütni). A Eurocrem nevű, szintén olasz eredetű mogyorós csokoládékrém már fogalomná vált. Tizenöt-húsz éve jelent meg, utána több más hasonló készítmény követte (Cipiripi, Viki, Nugatino, Kinder lada stb.), de a fogyasztók gyakran ezeket is *eurokrém*nek mondják. Ugyancsak fogalomná vált a *vegeta* is (eredetileg egy japán eredetű, nátrium-glutaminát alapú ételízesítő szer neve), noha van már Veda, Začin C stb. A hentesipar fejlődésének eredményeként született meg néhány évtizeddel ezelőtt a *sonkaszalámi* (bélbe töltött főtt sonka), a *sonkás szalámi* (sonkadarabokat tartalmazó szalámi), újabban pedig a *csirkeszalámi* (baromfihúsból készült szalámiféleség). A *halpástétom* megnevezése szintén neologizmusnak számít (tengeri halból készült pástétomkonzerv).

A sportnyelvben is akad sajátos jugoszláviai magyar neologizmus: *többtusa* (a szerbhorvát višebój hatására), *bunkerjáték* (a labdarugásban védekező taktikát folytató csapat játéka), *sportmunkás* (szervező, anyagiak előteremtésén fáradozó személy, afféle menedzser), *csikóválogatott* (ifjúsági csapat) stb.

Az a jelenség, hogy egy már meglevő szónak új jelentést adunk, Jugoszláviában azért is fokozott figyelmet érdemel, mert a szerbhorvát terminológia hatására vagy mintájára számos új jelentés jön létre. Ezek rendszerint eltérnek az általában ismerttől, a magyarországi használattól. Az ilyenek nyelvhelyességi megítélése különböző lehet. Ha csakugyan sajátos fogalomról van szó, akkor indokolt a használatuk (pl. *község* – Jugoszláviában a helyi közösségnél nagyobb államigazgatási egység, Magyarországon: államigazgatási önkormányzattal felruházott kisebb település, ill. a legkisebb államigazgatási egység). Helyteleníteni kell viszont az olyan jelentésbeli neologizmusokat, amelyek

kétértelműek, homályosak vagy éppenséggel érthetetlenek más területek magyar anyanyelvű beszélői számára. Pl. *rotáció* (= körforgás), a politikai zsargonban személycserére, káderváltozásra utalnak vele.

A jelentésbeli neologizmusok közt is számos közgazdasági, jogi, politikai jellegű van: *közigazgatás* (Magyarországon: államigazgatás), *munkakor* (M-on: szolgálati idő), *közvádó* (M-on elavult, helyette: államügyész), *pályakorrekció* (eredetileg az űrhajózás szava, a dolgozó átképzését jelölik vele), *társadalmi szektor* (M-on: állami és szövetségi szektor), *pénzelés*, *pénzellátás* (M-on: finanszírozás, a pénzelés inkább rosszálló értelemben használatos), *összeírás* (M-on: népszámlálás), *munkaközösség* (Jugoszláviában vállalati adminisztrációt jelent, Magyarországon: szellemi munka végzésére alakult közösség, ill. a szakmába vágó megbízásokat vállaló társulás, szervezet), *referendum* (J-ban: népszavazás M-on: jelenéstétel, népszavazás értelmében való használata régies), *rezolúció* (J-ban: elvi határozat, M-on elavult), *altiszt* (J-ban a hivatalsegéd neve, M-on elavult) stb.

Külön hely illeti meg a jugoszláviai, magyar nyelvhasználatban a *községi képviselő-testület* szókapcsolatot. Magyarországon már régóta nem használják, helyét a községi tanács foglalta el. A század elején a községek irányító önkormányzati szerve volt a képviselő-testület. Felerészben választott tagokból állt, felerészben pedig a legtöbb adót fizetőkből [„a kiknek a körében bizonyos magasabb értelmi kvalifikációt feltételező állások viselői az adó kétszeres beszámításával (tehát fele annyi adóval, mint mások) kerülhetnek be a képviselő-testületbe”]. A szocialista Jugoszláviában viszont a küldöttrendszer választási mechanizmusa által kerülnek tagok a községi képviselő-testületbe (néhol már küldött-testületet emlegetnek).

Meglehetősen népes csoport a formai neologizmusoké. Itt a jelölő változik (a szó hangalakja, valamely morféma vagy az egész szó). Nagy részük összefüggésben van a magyar nyelvnek nemzetiségi körülmények között való használatával. A szokásos formáktól vagy terminusoktól több okból is eltérhetnek a beszélők: nem ismerik a megfelelő szakterminológiát (a szakemberek nagy része szerbhorvát nyelven végzi egyetemi és főiskolai tanulmányait, és a magyar nyelvű szakszókészletet nem sajátítja el), a szerbhorvát nyelv interferenciahatása alá kerülnek (és ennek következtében gyakran tükörszavakkal és kifejezésekkel élnek magyar beszédünkben), kellő kritikai hozzáállás nélkül idegen szavakat használnak (rendszerint a szerbhorvát nyelv hatására, amely könnyen befogadja az idegen szavakat), eufemizmusra törekednek (egyes idegen szavak is éppen ezért válnak népszerűekké), ésszerűsíteni akarják a szavak kiejtését (olyan formát alakítanak ki, amelyet könnyebben ki lehet ejteni) stb.

Egy-egy formai neologizmus használata gyakran nyelvhelyességi kérdésnek is számít. Például a *kifizetődőség* szó teljesen fölösleges, mert a már bejáródott *jövedelmezőség* szó jól helyettesíti a rentabilitás idegen szót. Szükségtelen

továbbá a sportnyelvben *bejátszatlan* játékosról beszélni, amikor a megfelelő jelentést a felkészületlen szó eléggé kifejezi. A *honoráris* sem jobb szó, mint a tiszteletdíjas, úgyhogy nem kell vele fölcserélni.

A jugoszláviai magyar nyelv formai neologizmusainak jó része szerbhorvát nyelvből való tükörfordítással jött létre. Az efféle szavak és kifejezések rendszerint nem kizárólagos használatúak, a Magyarországon ismert terminusokkal párhuzamosan élnek (olykor egészen marginálisan). Pl. *egyéni képzés* (individualno obrazovanje – önképzés), *népvédelem* (narodna odbrana – honvédelem), *gyermekkert* (dečji vrtić – óvoda), *szociális munkás* (socijalni radnik – szociális gondozó), *nyilvános vita* (javna rasprava – közvita), *évi pihenő* (godišnji odmor – évi szabadság), *speciális nevelés* (specijalno vaspitanje – gyógy-pedagógia), *jogi eszköz* (pravno sredstvo – jogorvoslat), *végző gondatlanság* (krajnja nepažnja – súlyos gondatlanság), *kikötőkapitányság* (kapetanija pristaništa – révkapitányság), *alapeszköz* (osnovno sredstvo – állóeszköz) stb.

Érdekes tükörfelfejtés a maga nemében az *állati takarmány*. A szerbhorvát *stočna hrana* szükségszerűen jelzős szerkezet, ugyanis a *hrana* szó önmagában rendszerint emberi táplálékot, ételmet jelent, ezért a *stočna* jelzővel kell külön hangsúlyozni, hogy állatok számára készült táplálékról van szó. Magyarul elegendő a *takarmány* szónak a használata, már benne van rendeltetése is.

A formai neologizmusok egy része idegen szó. A magyar nyelv nem szívesen fogad be idegen szót új fogalom megnevezésére. Szerbhorvát hatásra, a szerbhorvát nyelv közvetítésével számos olyan idegen szó kerül a jugoszláviai magyar köznyelvbe, amely Magyarországon nem használatos vagy ismeretlen. Például: *flomaszter* (magyar neve rosttoll), *szelotejp* (pénzragasztó), *hullahop* (harisnyanadrág), *hanzaplaszt* (angoltapasz), *szponzor* (védnök), *pionír* (úttörő), *statútum* (alapszabály), *statutáris* (alapszabályból eredő), *ambulant* (egészségház, esetleg: ambulancia) stb.

Sajátos helyzetű szó a jugoszláviai magyar *radár* (a magyarországi radar alakkal szemben). Vajdaság utain már évek óta nagy táblán olvasható: radár-ellenőrzés. Magyarországon nincs ilyen felirat, és ha lenne is, nyilván radarellenőrzést olvashatnánk rajta. Szerintünk ebben az esetben a jugoszláviai gyakorlat a helyes. A radár szóalak javára tucatjával sorolhatjuk az analóg példákat (vagyis hogy a radár szónak ugyanúgy idomulnia kell a magyar szavak hangalakjához, mint más idegen eredetű szavaknak): propán, bután, tartán, oktán, tantál, szandál, szantál, szaldó, szaltó, fonográf, kimográf, margó, viganó, torzó, korzó, totó, lottó, masszív, inaktív, szelektív, defenzív stb. Tehát az utolsó szótag magánhangzója megnyúlik. Ez alól a tendencia alól a meghonosodó idegen szavak nemigen vonhatják ki magukat. Szintén hangtani jellegű formai neologizmusnak számít a *kollégiális* szó (a szabályos kollegiális alakkal szemben). Nincs összhangban azzal a szabályszerűséggel, hogy a közkeletű idegen szavakban a többelseji hosszú magánhangzó megrövidül, ha a szóhoz idegen eredetű képző járul.

Alaktani jellegű formai neologizmus is akad. Pl. *diplomál* (diplomáz helyett). A magyar nyelvterület más részén nem használják. Rácz Endre szerint ez „meghökentő” kérésű, noha bizonyos analógiák támogatják: pipál-pipáz, bridzsel-bridzsez, uzsonnál-uzsonnázik, siel-sízik stb. Persze a diplomál és a diplomáz okozta dilemmát megfelelő magyar szókapcsolattal is megoldhatjuk: oklevelet szerez.

Olykor egy-egy jugoszláviai magyar neologizmusnak lokális, helyi változata is felbukkannak. Ez a jelenség nem tévesztendő össze a nyelvjárásokban tapasztalható neologizációval, amikor is az elavult tájszó helyett köznyelvi szót kezdenek el használni. Az egyik intézményben egyik variáns él, a másikban másik. Például a sajtó általában dolgozónak nevezi a munkaviszonyban levőket, a tartományi hivatalos lap viszont munkásnak (a dolgozó terminust pedig egyáltalán az aktív lakosokra vonatkoztatja, tehát a magánszektorban levőkre és a szabadfoglalkozásúakra is). A községi képviselő-testület szókapcsolat helyett néhol községi küldött-testület van használatban, néhol pedig községi szkupstina. A sajtóban szakirányú oktatásról olvashatunk, a rádióban szakmá-sító oktatásról hallhatunk (hallhattunk).

Némelyik szó néhány évtizeddel ezelőtt neologizmusnak számított, napjainkig viszont már elavult, azt példázva, hogy a neologizmusok kérdésköre az archaizmusokkal is összefüggésben van. Közéjük tartozik a rohammunkás, a népfront, a népbizottság, a népkonyha, a beszolgáltatás, a burzsuj, a szövetkezeti otthon, a kulák, a jégszekrény, a társasgépkocsi, a tájékoztatóirodás, a művaj, a munkavállaló, a munkásképviselő stb. Azt, hogy archaizmusok felújításával is keletkeznek neologizmusok, megfigyelhettük a fogalmi neologizmusok tanulmányozásakor (rezolúció, altiszt stb.).

Végezetül ejtsünk néhány szót a nyelvi tervezés szempontjairól! A nemzeti-ségi nyelvhasználatban fokozottabb figyelmet kell fordítani a terminológiai kérdésekre, az idegen szavak kritikájára, és egyáltalán a nyelvhelyességi kérdésekre. Ahhoz, hogy a nemzetiségi ember teljes jogú állampolgárként vegyen részt az öngazgatású szocialista társadalom életében, ezt mindenképpen szem előtt kell tartani.

IRODALOM

- Terestyéni Ferenc: A neologizmusok kérdéséhez. *MNY* LI., 297–302. és 463–8.
 Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás*. 1929
 Lőrincze Lajos: *Nyelv és élet* 1953
 Fónagy Iván – Soltész Katalin: *A mozgalmi nyelvről*. 1954
 Kovalovszky Miklós: Nyelvünk újabb belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései. *NyFK* 115.
 Tompa József: Idegen mintára keletkezett kifejezésmódjaink. *NyFK* 81.
 Fábian Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc: *A magyar stilisztika vázlat*. 1958
 Bokor József: A szóképzési archizmusok és neologizmusok kérdéséhez. *Nyr.* 109.: 185–190.

- Mai magyar nyelvünk.* Szerk. Grétsy László. 1976. 9–32.
Nyelvi divatok. Szerk. Bíró Ágnes és Tolcsvai Nagy Gábor. 1985. 66–71., 72–77., 224–235., 236–245., 246–251.
Buda Sándorné: Szókincsünk változása a felszabadulás után. *A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, 1972: 293–8.
Deme László: Nyelv és nyelvészet a tudományos-technikai forradalom idején. *Nyr.* 95.: 395–407.
Grétsy László: A társadalmi-gazdasági változás és a nyelv, *Valóság*. 1960. 5.: 68–73.
Matijevics Lajos: *A jugoszláviai magyar diáknyelv.* 1975
Jovan Ćirilov: *Rečnik novih reči.* 1982

